

РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.919

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Ліховицький Я.О., к.ю.н., доцент

*Ужгородський національний університет,
пл. Народна, 3, м. Ужгород, Закарпатська обл., Україна
pravo.777.888@gmail.com*

У статті досліджено кримінально-правове запобігання як складова протидії злочинності. Визначені механізми, завдяки яким кримінально-правові норми здійснюють свій запобіжний вплив. Оцінено запобіжний потенціал застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАПОБІГАННЯ, ПОКАРАННЯ.

УГОЛОВНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В СИСТЕМЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Лиховицкий Я.О.

*УЖГОРОДСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ, ПЛ. НАРОДНАЯ, 3, Г. УЖГОРОД, ЗАКАРПАТСКАЯ ОБЛ., УКРАИНА
PRAVO.777.888@GMAIL.COM*

В статье исследовано уголовно-правовое предупреждение как составляющая часть противодействия преступности. Определены механизмы, благодаря которым уголовно-правовые нормы осуществляют свое предупредительное воздействие. Оценен предупредительный потенциал применения мер уголовно-правового характера к юридическим лицам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ, УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ, НАКАЗАНИЕ.

CRIMINAL LEGISLATION IN THE SYSTEM OF CRIME PREVENTION

Likhovitskiy Y.O.

*UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY, BOULEV. NARODNAYA, 3, UZHGOROD, ZAKARPATSKAYA AREA, UKRAINE
PRAVO.777.888@GMAIL.COM*

This article had investigated criminal law means for crime prevention. The article had also characterized the role of different norms and institutions of criminal law in the prevention of crime and the mechanisms of their influence. Determined that the criminal-law prevention of crimes is implemented by information and psychological impact of criminal law, by penalties in the form doing by him general and special prevention, as well as the influence of other criminal law institutions, including incentive norms, norms that promote human rights norms and behavior directed to eliminate the negative effects of the crimes committed and the relevant provisions of the double crime prevention, which criminalized to counter the early stages of crimes that infringe on the most important public relations.

The investigation of information-psychological component of the preventive impact of criminal law gave an opportunity to conclude that the general preventive qualities of criminal law protection is the factor that affects the public mind, will and emotions of people, that is subjectively perceived and inhibits the negative effects of the individual.

The effectiveness of information-psychological impact and, therefore, the power of criminal law-containing conditioned not severity of penalties and the inevitability of responsibility based on law enforcement practice. However, given the massive latent crime, it would be better not to talk about the inevitability and the real likelihood of such liability.

Special attention is paid to such criminal activities as legal institute criminal law to legal persons. We reviewed the measure of the potential application of criminal law, such as fines, confiscation of property, liquidation of legal entities, and criminal restitution. It is concluded that the duty of a legal entity in the application of measures criminal law to compensate the losses and damages suffered in full and the amount received improper benefits received or that could be derived entity capable of neutralizing a criminal factor as financial benefits economic, seeking heads of legal

persons violating tax, environmental and other legal rules, and should facilitate the transformation dangerous to society of economic activity in class, which is uneconomical.

KEY WORDS: FIGHT AGAINST CRIME, PENAL PREVENTION, PUNISHMENT.

У статті досліджуються кримінально-правові засоби запобігання злочинності. Охарактеризовано роль різних норм та інститутів кримінального права в запобіганні злочинності та механізм їхнього впливу. Визначено, що кримінально-правове запобігання злочинам реалізується інформаційно-психологічним впливом кримінального закону, покаранням у вигляді виконання ним загальної та спеціальної превенції, а також впливом інших кримінально-правових інститутів, зокрема заохочувальних норм, норм, що стимулюють правозахисну поведінку, та норм, спрямованих на усунення негативних наслідків учинених злочинів, а також відповідних положень про злочини з подвійною превенцією, які криміналізуються з метою протидії на ранніх стадіях злочинам, що посягають на найбільш важливі суспільні відносини.

Розгляд інформаційно-психологічної складової запобіжного впливу кримінального законодавства дає можливість дійти висновку, що загальнопревентивна властивість кримінально-правової охорони є фактором, що впливає на суспільну свідомість, волю та емоції людей, тобто сприймається суб'єктивно та стримує негативні прояви особи.

Ефективність інформаційно-психологічного впливу та сила утримуючої дії кримінального законодавства зумовлена не суворістю заходів покарання, а невідворотністю відповідальності, що ґрунтується на правозастосовній практиці. Водночас, зважаючи на масштабну латентну злочинність, доцільнішим було б вести мову не про невідворотність, а про реальну ймовірність такої відповідальності.

Окрема увага приділена такому кримінально-правовому інституту, як заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб. Оцінено запобіжний потенціал застосування заходів кримінально-правового характеру, а саме: штрафу, конфіскації майна, ліквідації юридичних осіб, а також кримінальної реституції. Зроблено висновок, що обов'язок юридичної особи під час застосування заходів кримінально-правового характеру відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, здатний нейтралізувати такий криміногенний чинник, як переваги фінансово-економічного характеру, що прагнуть отримати керівники юридичних осіб, порушуючи податкові, екологічні та інші правові норми, та має сприяти перетворенню небезпечної для суспільства економічної діяльності в заняття, що є економічно не вигідним.

Нині в Україні відбуваються корінні економічні, соціальні та політичні перетворення, спрямовані на побудову демократичної та правової держави. Ці процеси здійснюються непослідовно, суперечливо та характеризуються поширенням впливу негативних соціальних явищ, серед яких одним із найнебезпечніших залишається злочинність.

Сучасна злочинність досягла того рівня, коли вона сама себе відтворює. Для зниження кількості її проявів загалом та насамперед таких її якісних показників, як число тяжких, особливо тяжких і рецидивних злочинів необхідна чітко вивірена стратегія протидії злочинності.

Зважаючи на масштаби шкоди внаслідок існування злочинності, значна частина якої є невідновлюваною, пріоритетним напрямом протидії злочинності має бути її запобігання, у тому числі й кримінально-правовими засобами.

Різним аспектам питань щодо запобігання злочинності засобами кримінального права присвятили свої роботи автори, які працювали в галузях теорії кримінального права, соціології кримінального права, права загалом і кримінології.

Зокрема, над теоретичними та практичними проблемами запобігання злочинності засобами кримінального права працювали такі вітчизняні автори, як Л.В. Багрій-Шахматов, В.В. Голіна, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, О.М. Литвак, М.Г. Сорочинський, Є.Л. Стрельцов та ін.

Необхідність комплексного аналізу висновків великої кількості дослідників, а також необхідність узгодити теоретичну розробку вказаної теми із сучасними соціально-правовими уявленнями зумовлюють актуальність теми цієї статті.

Одне із центральних місць у реалізації соціальної політики держави займає право, що виступає як

ефективний регулятор відносин у суспільстві та забезпечує інтереси особистості та соціальної справедливості. У сучасних умовах посилення соціального напруження в різних сферах життя все більше зростає значення неухильного та суворого дотримання чинного законодавства, у тому числі й кримінально-правових норм.

Проблема ефективності кримінального законодавства та його превентивного впливу на злочинність належить до центральних, головних проблем кримінальної політики. В ідеалі, як зауважує Н.О. Лопашенко, кримінальне законодавство держави має виконувати такі функції:

- 1) у криміналізації суспільно небезпечних діянь бути максимально виваженим, витриманим, коректним, оголошуючи злочинними та караними тільки ті види відхилень у поведінці, які є дійсно суспільно небезпечними і не є нормою для суспільства;
- 2) своєчасно, превентивно реагувати специфічним примусом на нові форми відхилень суспільно небезпечної поведінки;
- 3) містити у своєму арсеналі тільки такі заходи впливу на злочинців, які в принципі можуть бути дієвими в плані спеціальної і загальної превенції і відповідають, водночас, принципам справедливості та гуманізму;
- 4) допускати можливість диференційованого підходу до різних категорій осіб, які вчинили злочини;
- 5) абсолютно виключати внутрішні протиріччя та неузгодженості, які посилюють значення криміногенних факторів [1, с. 45].

Мета встановлення кримінально-правових норм (охорона заходами кримінального права соціальних цінностей та благ) може бути досягнута двома основними шляхами: кримінально-репресивного спрямування – застосування державного примусу до самого злочинця (покарання, виправлення та перевиховання) та кримінологічного – недопущення порушення кримінально-правових норм та створення відповідних умов, що виключали б порушення кримінального законодавства (запобігання злочинності).

Запобігання злочинності визначається А.П. Закалюком як «різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає в перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії» [2, с. 324].

За ознакою характеру застосовуваних засобів А.П. Закалюк розрізняє кримінально-правове запобігання (покарання у вигляді виконання ним загальної та спеціальної превенції під впливом кримінального закону). На його думку, кримінально-правові запобіжні заходи мають такі характеристики: є складовою спеціально-кримінологічного запобігання злочинним посяганням і чинять вплив лише після вчинення злочину для запобігання рецидиву; є засобами, що мають інше спеціальне призначення та лише «попутно» відіграють запобіжну роль у сфері, що регулюється нормами права, та в межах, які визначаються нормами права [2, с. 328].

Крім перелічених у ч.2 ст.50 Кримінального кодексу України таких кримінально-правових заходів, як загальна і спеціальна превенція, запобіжний потенціал мають й інші кримінально-правові інститути. Зокрема, йдеться про превентивну роль заохочувальних норм (наприклад, добровільна відмова), норм, що стимулюють правозахисну поведінку (необхідна оборона, затримання злочинця), та норм, спрямованих на усунення негативних наслідків учинених злочинів (відшкодування шкоди, завданої злочинцем, дійове каяття), положень про злочини з подвійною превенцією, які криміналізуються з метою протидії на ранніх стадіях злочинам, що посягають на найбільш важливі суспільні відносини (наприклад, криміналізація незаконного зберігання зброї як засіб протидії найбільш небезпечним злочинам проти особи та власності).

Водночас механізм дії саме цих норм дозволяє реалізувати запобіжний вплив кримінального права в кримінологічному розумінні, зокрема як засіб усунення та нейтралізації причин й умов злочинів.

При цьому, на думку М.Г. Сорочинського, механізми загальної та спеціальної превенції спрямовані насамперед не на усунення таких причин та умов злочинів, а на психологічне (у випадку загальної превенції) чи фізичне (у випадку спеціальної превенції) утримання [3, с. 8].

Механізми, завдяки яким кримінально-правові норми здійснюють свій запобіжний вплив, у науковій

літературі класифікують, виокремивши три основні напрями:

- нейтралізація криміногенних факторів – застосування кримінального права у зв'язку з вчиненням злочину з метою усунення причин та умов учинення подальших злочинів (реституція, компенсація, примирення правопорушника з потерпілим);
- загроза настання негативних наслідків у разі прояву злочинної поведінки у вигляді каральних заходів чи опору з боку потерпілого та третіх осіб й інформування про недопустимість протиправної поведінки (норми-заборони) і бажаність поведінки правомірної (заохочувальні норми);
- нагляд за поведінкою осіб у різних формах: від ізоляції особи до встановлення над нею більш чи менш жорсткого нагляду без ізоляції від суспільства.

Усі зазначені механізми впливу кримінального права на злочинну поведінку відображають роль кримінального права як одного із засобів соціального контролю [4, с. 12]. Отже, заходи кримінально-правового характеру застосовуються не ізолювано, а мають поєднуватися із заходами економічного, соціального, інформаційного характеру.

Розглядаючи інформаційно-психологічні складові превентивної дії кримінального законодавства, варто зауважити, що саме видання нормативного акту, існування кримінально-правової заборони здатне регулювати поведінку людей та має запобіжну, утримуючу властивість. Загальнопревентивна властивість кримінально-правової охорони не проявляється безпосередньо в обмеженнях прав громадян, а є фактором, що впливає на їх свідомість, волю та емоції, тобто сприймається суб'єктивно та стримує негативні прояви особи.

Ефективність цього впливу значною мірою залежить від ефективності застосування кримінально-правових норм. На сьогодні можна вважати визнанням твердження, яке неодноразово висловлювалось у юридичній літературі, про те, що сила утримуючої дії кримінального законодавства значною мірою залежить не від суворості покарання, а від невідворотності відповідальності, що ґрунтується на правозастосовній практиці.

Принцип невідворотності відповідальності є одним із фундаментальних принципів кримінального права, проте, на наш погляд, він носить певною мірою декларативний характер. Адже латентна злочинність, яка набагато переважає офіційно зареєстровану, реально існує та впливає на суспільне життя своїми наслідками. Наявність, а тим більше зростання латентної злочинності спотворюють поняття «невідворотності відповідальності». Неспроможність принципу невідворотності відповідальності та покарання, сприяє самодетермінації злочинності, яка знаходить вираз не тільки в зростанні числа злочинів, скоєних одніми й тими ж особами, але й в «удосконаленні» злочинності – від простих форм до складних у її професіоналізмі та організованості.

За результатами кримінологічних досліджень, що ґрунтуються на опитуваннях населення та осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, а також висновках експертів, розмір такої злочинності (залежно від видів злочинів) складає від 30 до 90 відсотків. Як справедливо зауважує О.М. Литвак, невідворотність відповідальності ніколи не була в дійсності та не могла бути всеохоплюючим принципом і реалією кримінальної політики [5, с. 47]. Існування латентної злочинності часто зумовлене небажанням потерпілих повідомляти про факт злочину, недоліками в роботі правоохоронних органів тощо. Таким чином, розглядаючи запобіжний вплив кримінального законодавства на свідомість громадян, доцільнішим було б вести мову не про невідворотність, а про реальну ймовірність відповідальності.

Сучасна кримінологічна наука свідчить про тісний зв'язок запобіжної функції кримінального законодавства з аналогічною функцією правозастосовної практики [6, с. 93]. Реальна межа між ними досить умовна. Крім того, на наш погляд, ці явища взаємозумовлені. І стримуючий вплив кримінального законодавства, і практика його застосування органами кримінальної юстиції являють собою складові державної політики у сфері протидії злочинності.

Розглядаючи умови підвищення ефективності запобіжного впливу кримінального законодавства, слід виділити два основних напрями: удосконалення законодавства в цій сфері; удосконалення уявлень громадськості про законодавство.

Розглядаючи перший напрям, необхідно зазначити, що в справі підвищення дієвості законодавства, що регламентує різні аспекти протидії злочинним посяганням, визначальним, на нашу думку, є

удосконалення кримінального законодавства, адже саме кримінальний закон містить перелік суспільно небезпечних посягань і визначає їх злочинами, а також установлює санкції, що містять кримінально-правову погрозу, яка утримує багатьох людей від вчинення злочину. Під удосконаленням кримінального законодавства слід розуміти оптимізацію Особливої частини кримінального законодавства, тобто такі зміни її змісту, за яких будуть створені найбільш сприятливі умови для підвищення ефективності запобіжної дії всіх кримінально-правових норм. Крім того, низка статей Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) має запобіжну властивість. Так, норми, що визначають поняття необхідної оборони (ст.36 КК України), затримання особи, яка вчинила злочин (ст.38 КК України), крайньої необхідності (ст.39 КК України), стимулюють громадян на активну протидію та прискікання злочинних проявів, а ст.17 КК України – добровільну відмову від вчинення злочину.

Заслужують також на увагу новели Загальної частини Кримінального кодексу України, що стосуються застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб. Позитивно сприймаючи регламентовані ст. 96^б КК України такі види заходів, як штраф, конфіскація майна та ліквідація юридичних осіб, особливо відзначимо останній у переліку кримінально-правових заходів як такий, що потенційно здатний усунути можливість вчинення подальших злочинів.

Доповнення існуючої системи покарань зазначеними заходами фактично стало реалізацією ідей, що значною мірою були викладені майже двадцять років тому в проекті Кримінального кодексу України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі із заслуженим юристом України, професором В.М. Смітінком. Так, у зазначеному проекті пропонувалось суб'єктом кримінальної відповідальності вважати фізичних та юридичних осіб (ч.1 ст.23 проекту КК України). Згідно з ч.2 ст.26 проекту КК України «юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність за особливо тяжкі злочини проти миру і безпеки людства, здоров'я населення, проти держави, у сферах природокористування і господарювання лише у випадках, спеціально передбачених Особливою частиною цього Кодексу» [7, с. 11].

Важливим у контексті запобіжної діяльності є положення ч.2 ст.96^б КК України, які визначають обов'язки юридичної особи під час застосування заходів кримінально-правового характеру відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Зазначений захід кримінально-правового характеру, що фактично являє собою покарання у вигляді кримінальної реституції, здатний нейтралізувати такий криміногенний чинник, як переваги фінансово-економічного характеру, що прагнуть отримати керівники юридичних осіб, порушуючи податкові, екологічні та інші правові норми, та має сприяти перетворенню небезпечної для суспільства економічної діяльності в заняття, що є економічно не вигідним.

Викладений матеріал дає підстави для висновку, що кримінально-правове запобігання злочинам реалізується інформаційно-психологічним впливом кримінального закону, покаранням у вигляді виконання ним загальної та спеціальної превенції, а також впливом інших кримінально-правових інститутів. Зокрема, застосування заходів кримінально-правового характеру, передбачених ст.96^б КК України (штраф, конфіскація майна, ліквідація юридичних осіб, а також кримінальна реституція), є важливою в контексті запобігання злочинам діяльністю, що потенційно здатна усунути можливість учинення подальших злочинів юридичними особами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лопашенко Н.А. Российское уголовное законодательство : оценка влияния на состояние российской преступности / Н.А. Лопашенко // Уголовное право : стратегия развития в XXI веке : материалы международной научно-практической конференции 29-30 января 2004 года. – М., 2004. – С. 44-50.
2. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк – К. : Вид. Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
3. Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / М.Г. Сорочинський ; Одеська національна юридична академія. – О., 2004. – 24 с.

4. Филимонов О.В. Посткриминальный контроль. Теоретические основы правового регулирования / О.В. Филимонов. – Томск : Издательство Томского университета, 1991. – 180 с.
5. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінолог.-правове дослідження / О.М. Литвак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.
6. Марцев А.И. Общее предупреждение преступлений и его эффективность / А.И. Марцев, С.В. Максимов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1989. – 159 с.
7. Кримінальний кодекс. Проект // Іменем закону. Спеціальний випуск. – 1996.– № 20 (4946). – С. 1-16.

REFERENCES

1. Lopashenko, N.A. (2004), “Russian criminal law : assessment of the impact on the condition of the Russian crime”, *Uholovnoe pravo : stratehiya razvitiya v XXI veke : materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Criminal Law : development strategy in the XXI century : materials of the international scientific and practical conference], Moscow, January 29-30, 2004, pp. 44-50.
2. Zakalyuk, A.P. (2007), *Kurs suchasnoyi ukrayinskoyi kriminologiyi : teoriya i praktika : u 3 kn.* [Course of modern Ukrainian criminology : theory and practice : in 3 books], *Kn. 1 : Teoretichni zasady ta istoriya ukrayinskoyi kriminologichnoyi nauki* [Book 1 : Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science], In Yure, Kyiv, Ukraine.
3. Sorochinskiy, M.H. (2004), “Crime prevention by means of criminal law”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.08, Odesa national legal academy, Odesa, Ukraine.
4. Filimonov, O.V. (1991), *Postkriminalnyy kontrol. Teoreticheskie osnovy pravovoho rehulirovaniya* [Post-criminal control. Theoretical foundations of legal regulation], Izdatelstvo Tomsk university, Tomsk, Russia.
5. Lytvak, O.M. (2000), *Derzhavniy vpliv na zlochinnist. Kriminolog.-pravove doslidzhennya* [State influence on crime. Criminological and legal research], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
6. Martsev, A.I. and Maksimov, S.V. (1989), *Obshchee preduprezhdenie prestupleniy i eho effektivnost* [General crime prevention and its effectiveness], Izdatelstvo Tomsk university, Tomsk, Russia.
7. “Criminal Code. Draft law”, *Imenem zakonu. Spetsialniy vipusk*, 1996, no. 20 (4946), pp. 1-16.